

ВАРДАРСКИ ЗБОРНИК

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
COMITE INTERDEPARTEMENTAL RECUEIL DE VARDAR

DE VARDAR RECUEIL

9

REDACTEUR VLADIMIR STOJANČEVIĆ

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
МЕЂУОДЕЉЕЊСКИ ВАРДАРСКИ ОДБОР

ВАРДАРСКИ ЗБОРНИК

9

УРЕДНИК ВЛАДИМИР СТОЈАНЧЕВИЋ

БЕОГРАД 2012

ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИОНОГ ОДБОРА:

ВЛАДИМИР СТОЈАНЧЕВИЋ

МИЛОРАД ЕКМЕЧИЋ

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

ВЛАДИМИР БОВАН

СЕКРЕТАР

ЉИЉАНА ПЕРОВИЋ

Примљено на IX скупку Одељења историјских наука, од 30. новембра 2011. године, на основу позитивних мишљења рецензената, посебно датих за сваки рад

АМБЛЕМ: НОВАЦ ЦАРА СТЕФАНА ДУШАНА

ИЗДАЈЕ:

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

© СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ 2012.

ISSN 1450-8486

КОРИЦЕ: НИКОЛА ДУДИЋ

ЛИКОВНИ ПРИКАЗ НОВЦА ЦАРА СТЕФАНА ДУШАНА
НА V СТРАНИ: МЛАДЕН СРБИНОВИЋ

ЛЕКТОР: ЉИЉАНА МИЉКОВИЋ

КОРЕКТОР: РАТКА ПАВЛОВИЋ

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК: МИРА ЗЕБИЋ

ШТАМПА: ШТАМПARIЈА СРПСКЕ
ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ, БЕОГРАД

ТИРАЖ: 400 ПРИМЕРАКА

САДРЖАЈ – TABLE DES MATIERES

<i>Владимир Стојанчевић</i>	Из српске историјске прошлости у Битољском вилајету на прелазу 19. у 20 век (Друштвено-политичке прилике)	1
<i>Vladimir Stojančević</i>	On Serbian Historical Past in Monastir Vilajet in Transition from 19 TH to 20 TH Century – Social and Political Circumstances	47
<i>Љиљана Алексић-Пејковић</i>	Покушаји оснивања српског новчаног завода у Скопљу до 1912. године	49
<i>Ljiljana Aleksić-Rejković</i>	The Attempts at Founding the Serbian Monetary Fund in Skoplje till 1912	80
<i>Славиша Недељковић</i>	Преглед организованог рада националне акције српске владе у Македонији и Старој Србији крајем 19. века	81
<i>Slaviša Nedeljković</i>	Survey of the Organised Work of the National Action of the Serbian Government in Macedonia and Old Serbia at the End of the 19 TH Century	92
<i>Миле Станић</i>	Предлог о отварању српских конзулата у Призрену и Велесу ..	93
<i>Mile Stanić</i>	Proposal on Opening the Serbian Consulates in Prizren and Veles	97
<i>Владимир Бован</i>	Сећања Јанићија Поповића на своје школске другове и колеге учитеље у Вардарској Македонији од 1905. до 1915. године	99
<i>Vladimir Bovan</i>	Memories of Janićije Popović of His School Friends and Teacher Colleagues in Vardarska Macedonia from 1905 TO 1915	111
<i>Зоран Т. Јовановић</i>	Скопско Народно позориште у ратним условима (1914–1915)	113
<i>Zoran T. Jovanović</i>	Skoplje National Theatre in War Conditions (1914–1915)	139
<i>Зоран Живковић Христић</i>	Ђачка литерарна дружина „Дојчин” у Солуну и Скопљу, од 1903. до 1912. (Етнографска грађа у заоставштини Милоша Ивковића, I)	141
<i>Zoran Živković Hristić</i>	Literary School Club “Dojčin“ in Thessalonica and Skoplje 1903–1912	187

<i>Стјаниша Војиновић</i>	Коста Абрашевић, први пролетерски песник	189
<i>Staniša Vojinović</i>	Kosta Abrašević, the First Proletarian Poet	204
<i>Ђорђе Перућ</i>	Историја и народна традиција у двама старосрбијанским песмама из „Руковети“ Стевана Мокрањца (Посвећено академику Владимиру Стојанчевићу)	205
<i>Djordje Perić</i>	History and the National Tradition in Two Old Serbian Songs from Stevan Mokranjac's <i>Rukoveti</i>	225
<i>Драгиша И. Кецојевић</i>	Државна народна школа „Карађорђе“ у колонијалном селу Карађорђевац 1922–1941, Други део	227
<i>Dragiša I. Kecojević</i>	State National School “Karadjordje“ in the Colonized Village of Karadjordjevac 1922–1941, Part II	251
<i>Драгиша И. Кецојевић</i>	Земљотрес у Јужној Србији 1931. године	253
<i>Dragiša I. Kecojević</i>	The Earthquake in Southern Serbia in 1931.....	270
<i>Владимир Стојанчевић</i>	О Стевану Симићу и његовим успоменама	273
<i>Vladimir Stojančević</i>	About Stevan Simić and His Memories.....	301
<i>Стеван Симић</i>	Моји списи објављени у појединим часописима, алманасима и сличним издањима у Цариграду, Солуну, Крфу, Скопљу, Сарајеву, Београду Библиографски подаци	303
<i>Stevan Simić</i>	My Works Published in Magazines, Almanachs and Similar Publications in Carigrad, Thessalonica, Corfu, Skoplje, Sarajevo, Belgrade Bibliographical Data	307

КОСТА АБРАШЕВИЋ, ПРВИ ПРОЛЕТЕРСКИ ПЕСНИК

СТАНИША ВОЈИНОВИЋ

Време полако брише оне вредности и личности, које су у једном историјском тренутку биле веома значајне и познате. Међу таквим личностима је и пролетерски песник Коста Абрашевић. Пореклом из једне средине, из Охрида, која је емиграцијом ка северу прешла у Шабац, рано преминуо, не напунивши ни деветнаест година, условили су и његов живот и поезију.

Занимљив је есеј Душана Недељковића „Јужносрбијанска типичност песништва Косте Абрашевића“.¹ У њему је анализирајући поезију, посебно њену социјалистичку садржину тврдио да су етнопсихолошки елементи условили да стихови Абрашевића у себи носе „нарочити локални јужносрбијански акценат“. Тај акценат се огледа у једном топлом завичајном везивању за родни крај и „отвореност за све човечанство“. Недељковић је у том контексту истакао песму „Пут у завичај“. Ту су и песме у којима он чезне и за срећом птица „Потоку“, која је проткана завичајним хуманизмом и локалном народном традицијом. И слављење земље и природе у песми „У зору“ песник записује „искрено и снажно“:

„Кад зора растерује густе вео ноћи црне,
Када сунце светлим плаштом црну земљу заогрне,
Када славуј, из свог луга, стане песму да извија,
Када лахор лако пирка и сањиво лишће нија,
Кад се магла, с влажне земље, попут неба горе диже,
Када пастир лисној гори са свионим стадом стиже.
Кад замире мирисаво цвеће поља, лисних гора,
Кад ваздухом мирис плива као вали бурног мора:
Онда, брале, онда устај – хај! весело, чило, смело.
Раз'гнај своје мутне мисли и разведри борно чело,
Па прошетај пољем, шумом, и погледај свуд околу;
Узвикнућеш: ој, природо, та ко тебе не би вол'о!...
... Да до века гледаш, брале, наслада би то ти била,
Природа је дивна, красна, вечно ће нам бити мила.“

Насупрот веселе природе показује да је најнесрећније биће једино човек, стваралац. То је типично осећање које у први план ставља рад

и стварање. Ипак у његовом песништву се јавља и друга „етнопсихолошка одлика“, критичност према постојећем поретку ствари. Ово развија песимизмом који се огледа у песми „Грбови“, јер је живот једно велико гробље:

„Радост је давно усануло врело,
А срећи је завист поломила крило,
А миље је опет залеђено јадом –
Ко зна кад је жиће, кад је срећно било!
На стаблу живота закржљале гране,
А врт украшава горко пелен цвеће,
Нема песме, среће, радости и миља,
Минуло је дивно људско премалеће...“

Већ по објављивању Абрашевићевих песама Јован Скерлић је приметио овај парадокс, како помирити „тај неограничени песимизам“ и човечанску љубав и хуманизам који заговара.

Истичући у Абрашевићевим песама снажан замах, скоро „динарску виолентност“, на пример у „Звижди, ветре“, Душана Недељковића је подсетио да је он исти као песнички замах Ђуре Јакшића.² На крају је Недељковић закључио: „...само Јакшићевим стилем и језиком могао је Абрашевић деведесетих година прошлог века изразити виолентни акценат свога краја који се психолошки из дубине његовог карактера наметао и самом његовом песништву...“ То су главне одлике његове поезије у којима је доминантна „...нежност према рођеној груди, моћна жеља за што ширим видицима и осећањима, дубоки култ према раду и раднику, критичко држање према животу и његовим вишим успесима, и најзад јужњачка чулност...“

ПОРЕКЛО

Његов отац је Наум Христић родом у Охриду, охридски бакалин, женио се два пута. Са првом женом није имао деце, а кад је она умрла поново се оженио, имао је четресет година, у пролеће 1869. године са младом Сотиром, ћерком Наума Точка. Ради трговине, набављања робе, често је путовао у Елбасан, куповао зејтин и друго, па је ту робу после продавао у Охриду. Због пегавог лица нико их и није знао као Христиће, већ по надимку Абраши, Абрашеви.

Мајка је била из породице Грка, који је имао још шест кћери. Како је Сотира била енергична и жељна школовања, њен отац трговац и бакалин омогућио јој је да учи грчку школу у Битољу, где је провела неколико година.

Прво дете им се родило 1870. Риста, за њим Клемент и онда 29. маја 1879. године Коста и на крају 1884. Афродита.

За разлику од помирљиве и скромне мајке, отац је повремено испољавао напраситост и грубост према жени и деци, која је била последица сиромаштва и сталне борба за преживљавањем. Она је ово подносила стоички, али би, када је остајала сама, док је муж боравио

² „Ђура Јакшић и јужносрбијанска народна лирска песма“, *Лешојис Мајшице српске*, 1929, књ. 319, св. 3 (март), 353–356.

у радњи, седела поред прозора, гледала језеро и плакала. Живот им је био углавном једноличан. Отац у радњи, а мајка у кући за ручком или на језеру, где је прала рубље. Ово је реметило само долазак на свет деце. Према породичном предању, отац је био равнодушан према рођењу Косте, сматрао је то као једну обавезу више, једна уста која треба нахранити више.

ДЕТИЊСТВО

Растао је у окружењу својих вршњака до 1885. године, када је пошао у први разред грчке основне школе у Охриду.

Живот породице је био све тежи, а приходи од бакалске радње веома мали. Када је Коста завршио други разред, његов отац је почео да ради неуморније, али резултата није било. Сиромашна средина и мали приходи натерали су оца да постане печалбар и отисне се од родне груди и крене у „далек“ свет. 1887. године одлучио је да промени живот и пође на север у Србију. Услед таквих неприлика очеве две сестре и два брата већ су били прешли у Србију и населили се у Шабац, где је била већ бројна колонија насељеника са југа, какве су биле и у Београду и Крагујевцу. Они су били кафеџије, бакали, зидари и дунђери. Тамо су и његови рођаци отворили кафану и отац се обратио њима за помоћ. Они су га позвали да дође и он је 1887. године, продао дућан и оставивши породицу у Охриду прешао у Шабац. После годину дана, Коста је завршио трећи разред, у лето 1888, када се отац снашао у Шапцу позвао је и породицу. Путовали су као што се увек на север путовало, тегобно, на коњима у каравану. Поред коња натоварених робом, пешачили су кириџије, а на једном јахала је Сотира са ћерком Афродитом, на другом Риста а на трећем заједно Климе и Коста. Окупљена породица у Шапцу је прионула на посао. Уз помоћ родбине отворили су кафану у коју су долазили махом надничари, сиротиња и земљаци из јужних крајева. Сви су радили у кафани и у почетку им је било добро. Ту се породица увећала за још два сина, али су они убрзо умрли.

По доласку у Шабац Коста је поново пошао у први разред основне школе. О његовом упису у шабачку основну школу остала је забележана анегдота.

Како су му и отац и мајка били заузети послом у кафани Коста је отишао сам у школу. Час је већ био почео, а ђаци су седели у клупама. Ушао је слободно и пришао катедри за којом је седела учитељица. Она га је упитала:

- Шта ћеш ти, мали, овде?
- Дошао сам да се упишем.

Учитељица је била изненађена, али га је упитала:

- Колико имаш година?
- Девет.
- Одакле си?
- Из Охрида.
- Како се зовеш?

- Коста.
 – А презиме?
 – !?
 – Име ти је Коста, а како ти је презиме – поново га упита учитељица и помилова га по глави да би га ослободила.
 – !?
 – Како се зове твој отац?
 – Наум.
 – А како га још зову?
 – Наум Абраш.
 – Абраш?
 – Јесте, Абраш, ја сам од Абрашевци!
 – Значи – рече као за себе учитељица – Коста Абрашевић.

УЧЕНИК ГИМНАЗИЈЕ

Био је добар ђак и основну школу је завршио 1892. године када се уписао у гимназију. Нажалост, 1893. године умро је отац Наум, и бригу о породици је преузео брат Климент.

Прву песму је написао у тринаестој години 1892. То је песма „Пут у завичај“. Из ње се види колико му је недостајао Охрид, обале језера, вода. Путовао је у машти. Иако неразвијене уобразиље слика је ипак упечатљива:

„Плови, плови, моја лађо,
 Напред, брже, хај!
 Плови, плови, само право –
 У мој завичај!

О, не бој се страшне буре
 Ни валова бес,
 Ни хујања силног ветра,
 Ни громава трес!

Преко мора широкога
 Трепти једрилом,
 Сеци воду, право плови
 Завичају мом.

Напред само, моја лађо,
 Сеци, ломи вал –
 Ено и сам своме хита
 Завичају ждрал!

Хајде, хајде, моја лађо,
 Нигде ми не стај,
 Јер одавно нисам вид'о
 Мили завичај.

Плови, плови, моја лађо,
 Плови брже хај!
 Однеси ме право у мој
 Мили завичај!“

Следеће 1893. године, то је друга по реду, написао је песму „Јадна мома“, која у ритму има елементе лирске народне песме из охридског краја:

„Хучна река струји, жури,
Скока лагана.
Крај ње седи мома – чека
Свога драгана.

Једног дана: у бој треба –
Војно полази;
Одавно је како оде
Још не долази.

Јоште сунце није зашло,
Беше зарана,
Долетеше близу моме
До два гаврана.“

Већ тада, као ученик гимназије, безуспешно је покушавао да постане сарадник дечијег листа *Голуб*, који је излазио у Сомбору под уредништвом Јована Благојевића.

У овом листу почетничке радове, некад прве, објавили су Војислав Илић, Радоје Домановић,³ Бранислав Нушић, Светозар Ћоровић, Алекса Шантић, Бора Станковић (под шифром „Борко“),⁴ Милош Црњански и др.⁵

У листу нема Абрашевићевих песама, али у рубрици „Голубов писмоноша“ има неколико одговора на његове пошиљке. Све те многобројне пошиљке имале су за циљ да види објављен неки свој рад, а потписане су или са његовим именом, Коста Абрашевић, Кос. Абрашевић, К-а А-ић, или различитим псеудонимима: „Македонац“, „Зеханин“, „Љуб. Костић“, „Ленка М. Костић“, „Анта Костић“, а један са последњим „Анта Костић“, је превод са грчког, и објављен је 1894. године (са грчког је превео и песму „Под прозором“). Ми смо на његова писма (пошиљке) нашли следеће одговоре:

„Кос. Абрашевићу у Ш. Ови рачунски задаци нису доста разговетни, те се с тога не могу употребити.“ (1893, бр. 9, 1. мај, 144)

„Коста Абрашевић у Ш. Прво и прво: ваља лепше и уредније писати; а друго: језик је на скроз рђав, тако, да би се све морало са свим преградити.“ (1893, бр. 14, 15. јули, 224)

„Македонац“ у Шапцу. Безимене ствари иду одмах у кош; а ове ствари и иначе нису за јавност.“ (1893, бр. 20, 15. октобар, 320)

„К-а А-ић у Шапцу. Безимене ствари не примају се; а и иначе овакве песме нису за *Голуб*.“ (Исто)

3 С. Војиновић, „Први штампани рад Радоја Домановића“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 1979 (шт. 1982), књ. XLV, св. 1–4, 129–131.

4 Dragoljub Vlatković, „Dva nepoznata pisma i dve pesme Bore Stankovića“, *Književne novine*, VIII, 1957, br. 40 (1. мај), 2.

5 *Голуб. Сиомен-број 1879–1913*. Уредио Мирослав Јосић Вишњић. Сомбор, 1977, 110 стр.

„Зећанин у Шапцу. Као што сте могли већ више пута читати *безимене ствари иду и нейроцишане у кориу*, тако се и овој збило.“ (1893, бр. 21, 1. новембар, 336)

„Љуб. Костић у Ш. Није за јавност.“ (Исто)

„Анта Костић у Ш. Није за *Голуб*.“ (Исто)

„Анта Костић у Шапцу. Приповетка је добра – у своје време ћемо је и донети. Оно друго је басна, а то је из *Голуба* искључено.“ (1893, бр. 22, 15. новембар, 352)

„Клим. Н. Христић. Не сећамо се, да смо добили какав рукопис од Анте Костића, јер иначе од тако дугог времена морали би смо ма шта одговорити. Биће дакле, да су та писма где год на пошти забачена.“ (1894, бр. 4, 15. фебруар, 64)

„Анта Костић, *Милосрдна Јелена. Превод с грчког*.“ (1984, бр. 21, 1. новембар, 326)

„К. Абрашевић у ? Добро је.“ (1894, бр. 23, 1. децембар, 368)

„Коста Абрашевић у Шапцу. Добро је – донећемо, али ваља да мало почека, јер таквих ствари имамо много.“ (1895, бр. 2, 15. јануар, 32)

„Ленка М. Костићева у Шапцу. Добро је те ћемо у своје време употребити; само ваља још лепше писати, а што је за цртање цртати.“ (1895, бр. 8, 15. април, 128)

„Клим. Н. Христић Ш., Песамма имамо пуне товаре па морају дуго чекати, а ко за то нема стрпљења, нека нам и не шаље.“ (1895, бр. 18, 15. септембар, 288)

Из овога дописивања види се да је био нестрпљив, а објављен је само један превод са грчког језика под псеудонимом „Анта Костић“.

И неки његови другови из Шапца јављали су се у *Голубу*. На пример Драгомир Е. Столповић.

Колико је познато у везу са социјалистичким списима довео га је брат Риста, „негде 1893. или 1894. године“. Остало је забележено да је, у то време, као гимназиста много читао. Овде видимо и ђачке листове. Све што би му дошло под руку.

Поезију је волео и често је под утицајем неке инспирације на самом часу, у гимназији, писао песме. Сачувана је анегдота како му је једном професор видећи га да не прати наставу већ нешто пише, одузео песму.

– Шта је ово? Зашто не слушаш предавање?

И како му Коста ништа није одговорио, продужио је:

– Добро, седи, видећемо.

Иако је песма била политичке природе професор није предузео ништа. Само је песму ставио у џеп.

На прослави Светог Саве 1894. године одрецитовао је једну, не знамо кога аутора, за средњошколце, и за рецитацију добио аплауз.

Ту у гимназији испевао је и прве љубавне песме („Драгој“, „Нашто“, „Под прозором“ ...), које је доцније спалио. У песми „Младост“ има стихова:

„Док младост бујна траје,
Нек се пева,
Нека младе груди врело
Миље загрева.“

Песме љубавне садржине су ипак веома ретке, разиграни стих заменили су они мисаони, дугога стиха, у којима пева о смрти, социјалној неправди:

„Па кад најзад стигне и то циљно доба,
Када духне на нас дах леднога гроба,
Загрљени душо, овако ко сада,
На мртвачком одру лежаћемо тада.“

Следице су песме „Изгубљене наде“, „Грбови“ и друге. Песимизам и лични тон, који Милорад Најдановић, везује и за његову болест – грудобољу, био свестан да му се живот гаси, избија из његових песама. Идеје Светозара Марковића су му биле блиске, скоро личне.

Ово прихватање социјалистичких идеја, било је спонтано и истраживачи његовог дела налазе их у песниковој биографији. Његови су побегли из Охрида, где је још увек истрајавао феудални средњи век и „најцрње национално ропство“ а населили се у Србији последњих Обреновића, где је владала полицијска стега и самовлашће. Две различите управе, али обе на „грбачи“ радног човека, где сиромашни и потлачени, они широм света и у Србији, сањају братство, „свет је наша отаџбина“ и социјалну правду.

И Шабац је био погодан за такве мисли. У њега су пристизали и досељеници, некада печалбари, и из јужних крајева. Доносили су свој жал за старим крајем. Желели себи и својој породице нешто боље. Радили даноноћно и истрајно. Сањали неко боље време. А и крај 19. века је био прожет тим идејама.

Због тога су у Шапцу често организоване „Старосрбијанске вечери“. Једно су, 2. јуна 1896. године, организовали ученици Светосавске школе из Београда. Допутовали су бродом „Мачва“ са својим управитељем Јованом Миодраговићем и учитељем и приповедачем Заријем Р. Поповићем. Концерт су приредили у гостионици „Касине“, а отворен је химном Светом Сави, после које је Јован Миодраговић говорио о значају Светосавске школе и питомцима из јужних крајева, којих је, као у Шапцу и у овој школи, било прилично. Онда су ученици рецитовали и певали песме, које је „спремио“ Зарија Р. Поповић.⁶

Као ученика трећег разреда гимназије налазимо Косту Абрашевића међу претплатницима из Шапца на књигу писца Т. Д., „Фјакас“, комедија у два чина, коју је са грчког језика превео Глигорије Хаџи-Ташковић (Воден, Грчка Македонија, 1875 – Београд, 1942), ученик шестог разреда шабачке гимназије.⁷

⁶ Marzial, „Старосрбијанско вече у Шапцу“, *Вечерње новости*, IV, 1896, бр. 154 (4. јуни), 2–3; бр. 155 (5. јуни), 2–3; бр. 156 (6. јуни), 3.

⁷ Шабац, Либерална штампарија, 1894, 58 стр.

Међу претплатницима из Шапца били су ученици од првог до осмог разреда гимназије:

Из трећег разреда, поред Косте Абрашевића, били су претплаћени: Зорка П. Бајићева, Р. Елезовић, М. Бајић, Ир. Николић, В. Купка, Мих. Васиљевић, Т. Ташковић и Мил. Ђорђевић.

У поговору („Епилог“) уз овај превод Глигорије Хаци-Ташковић је написао:

„О лањским феријама, које сам провео у месту свог рођења Водену (Маћедонија), поред других мањих радова, превео сам и ову комедију. Преведећи је, нисам ни мислио да је штампам (бар сада не), него сам с једне стране хтео да се вежба у томе, а с друге да ми неосетније протичу дуги летњи дани, који су просто несносни услед јаке врућине, која тамо на југу влада.

Вратив се од куће кући, ја сам прочитао свој превод, пред неколицином својих другова, којима се допаде, те ме стадоше наговарати да га штампам, велећи да би био од поуке и користи на првом месту нама, школској омладини. То ме побуди, те ја поднесем превод своје поштованом професору господину Вл.[адимиру] М. Јовановићу, омиљеном нам песнику, молећи га за његов суд. Господин Влада повољно се изрази, *иако да ме је његов суд и охрабрио да превод дам у штампу*. С тога сматрам за своју најсветију дужност, да на овом месту дадем израза великој захвалности својем поштованом професору и омиљеном ми песнику.“

Овај поговор указује и на могуће утицаје на Косту Абрашевића песника Владимира М. Јовановића (1859–1899), тада професора у вишим гимназијским разредима, али у то време врло популарним. Његова поезија је занимљива и реалистичког правца, разговорна и документарна, што је и једна од одлика поезије Косте Абрашевића. И Владимир Јовановић има поред родољубивих, љубавних и дечијих песама и оних социјалних, посвећених радицима. Када је у фебруару 1895. године „Шабачко радничко друштво за узајамну помоћ у болести и смрти“ приредило 5. фебруара 1895. године беседу са играчком, ученик Милорад М. Дединац је рецитовао његову песму „Болесни старац“.⁸

Шта би било пресудније, него утицај овога песника, који је у то време био један од најпопуларнијих, чије су песме извођене, рецитоване јавно на многим приредбама онога времена. Био је сарадник свих најзначајнијих наших часописа од 1878. до преране и трагичне смрти 1899. године.⁹

За гимназијске дане Косте Абрашевића веома је значајна ђачка дружина „Поука“, у коју је ступио по доласку у гимназију 1892. године, а чији су највећи допринос у то време дала два професора Владимир М. Јовановић и Миле Павловић. Крајем августа он се уписао у шести разред, а професор и надзорник дружине „Поука“ био је Миле Павловић. Иако је посебно волео овога професора, због болести „слабо

⁸ *Либерал*, 1895, бр. 10 (2. фебруар), 3.

⁹ Вукосава Опачић-Лекић, „Владимир М. Јовановић“, *Годишњак историјској архива у Шапцу*. Шабац, 1984, 101–136.

се виђао међу читаоцима и подносиоцима радова на састанцима *По-уке*“, мада је већ био познат као аутор писаних часописа „Омиров венац“ и „Грбоња“.¹⁰

ПОСЛЕДЊИ ДАНИ

Песник је од напора (читао је много и доста писао) почео осећати замор. Закључавао би се у своју собу и гласно говорио. Мајка се у почетку плашила, да није полудео. Говорио је често у трансу. И мајка га је често враћала у стварност, куцањем на вратима његове собе. Тада би Абрашевић отргнут од дубоких мисли отварао врата и благо изговарао:

– Иди, иди мајко, лећи ћу, знам, ти си уморна и хоћеш да спаваш.

Ујутру би га будила да не закасни у школу.

Време је, поред учења, проводио у шетњама са пријатељима или је одлазио у братовљеву кафану и тамо разговарао са познаницима. Био је нежног здравља и брат му није дозвољавао да ради. У кафани је посматрао посетиоце, често сиротињу, бескућнике, надничаре, понекад социјалистичке активисте и писао стихове, мисаоне и тешке, згуснуте и пуне критике социјалне неправде. Како је у Београду био основан социјалистички кружок, носио се мишљу да један такав оснује у Шапцу. Убрзо једна група гимназијалаца почела је да се са-стаје у Костиној соби, у ниској сиротињској кућици на периферији Шапца, и „ту дуго и живо са младалачким жаром расправљала, критиковала, просуђивала...“¹¹ Решили су да издају два рукописна листа: „Омиров венац“ књижевни, и један сатирични „Грбоњу“. Њихови листови, преписивани у два до три примерка, читали су се, а и кружок у Костином стану се ширио. У почетку је била мала група, поред брата Ристе и ђака долазили су и надничари и занатлије (један локални новинар и један „клонфер“), са којима је покушавао да оснују дилетантска друштва, помоћу којих би се помагало организовање и просвећивање радника.

У једном од бројева *Грбоње* објавио је песму у којој је исмејао противнике феминизма: То је Запис бр. 26 у књизи „Песме“ (1903):

„Професор је један доказив’о,
Говорећи против женског права –
Да женскиње има лакши мозак.
Нег’ што има човекова глава..
Када умре тај професор вајни,
Распорена тада би му глава:
Од женског му лакши мозак беше
С тог и беше против женских права.“

Састанци су били редовни, у одређен дан. То је за Косту био превелики напор. У петом разреду, у зиму 1897. године био је, на свечаности коју је организовала омладина, одређен за рецитатора. Остало

¹⁰ Младен Ст. Буричић, *Звјзди ветире*. Шабац, 1964, 50.

¹¹ Мома Поповић, *Коста Абрашевић. Његов животош, рад и идеје*. Београд, 1940, 44.

је забележено: „Када је завладала тишина отпочео је да рецитује, лако, течно, са тананом осећајношћу. Израз лица, покрети руку и тела, глас пун осећања и музике, давали су песми дах и крв...“ После програма, музике и пића разболео се.

Међу његовим професорима значајно место је заузимао и његов професор Милорад-Миле Павловић–Крпа (1865–1957), који је био до Ивањданског атентата 1899. године, када је оптужен, због писања чланака у листи *Одјек* и провео у пожаревачком затвору 13 месеци. Ово је први истакао Младен Ст. Ђуричић, који је код њега видео и љубавне песме Косте Абрашевића. У сећањима на Косту Абрашевића, Миле Павловић је поред осталог написао:

„Једнога дана посетио ме је учитељ Богдан Васић, млад, разговорни, вазда весело расположен и духовит човек, некадашњи мој ђак из шабачке гимназије, где сам био наставник до доласка Владана Ђорђевића на владу. После поздрава и кратког разговора о породичним стварима Васић ми одмах објасни повод својој посети. Извуквши из своје кожне торбе свежањ хартије он ми их пружи са напоменом:

– Ово је за вас...

– Сигурно стихови – додао сам.

Он се насмеја и одговори:

– Погодили сте; али не моји. Донео сам их вама да их прочитате и оцените и остану код вас на чувању. Имам аманет да ове рукописе предам вама.

И Васић ми укратко објасни.

– То су песме једног нашег ђака, а нашег друга. Неке од ових песама су објављене у разним листовима и часописима, али их има и необјављених. Ви ћете се тога ђака сећати јер сте га ви управо и убацили у литературе. Предајући српски језик и књижевност ви сте код њега не само побудили него и распламсали осећање љубави за поезију. Управо онда у ђачкој клупи док је био заволео. Ми смо по сведневно међу собом разговарали о својим професорима, па и о вама. А он нам је у неколико махова причао како се с вама не разговарао него препирао о некој ствари и њега је то задивило да сте му и одобравали и давали за право и да сте његово мишљење прихватили. Због тога вас је увек помињао са пијететом и симпатијама. Видео је у вама одмах пријатеља. И да су професори навикли да дају придике својим ученицима, које сматрају за незналице, да натурају своје мишљење, а ви сте били једини који сте допустили не само препирку са нама, него сте чак прихватили ђачко мишљење. То је било нешто ново у односима између професора и ђака и нас је то задобијало...

– Ко је тај млади песник? – запитало сам.

– Он је прилично давно покојник и сумњам да ће те га се сетити. Умро је млад, чини ми се у деветнаестој или двадесетој години, чини ми се као несвршен гимназиста, од туберкулозе. Последњих дана ја сам га често посећивао у болници где смо највише разговарали о књижевности и о вама. Желео је да вас посети, али га је болест везала за постељу и са ње се свалио у гроб. Ви сте међу професорима били

његова стална симпатија – а и наша. Свакако да и ви сами то најбоље знате. Разговарали смо најчешће о поезији и људској беди. Тако се и његова поезија највише вртела око људске беде, опевала невоља људи и живота. Могло би се рећи да је он био песник социјалне правде и једнакости међу људима...

Како је то рекао у мојој уобразиљи створи се слика једног сувог, протегљивог младића болешљива изгледа а зажарених очију, кога је још у детињству нагризала сушица...

– Коста Абрашевић! – рекох прекинувши речи Васићеве.

– Да! Он! Погодили сте! Желео је, сиромах, и волео је да живи и намеравао је да напише читав спев о старим себрима и отроцима, али је осећао тугу и жалост што се смрти не може да отргне, што не може школе да сврши и с тим сазнањем се измирио. Највише га је жалостило што не може школе да заврши да би свом раду дао нешто од трајне вредности и осећајући неодољивост природних закона са извесном апатијом према животу осећао је блискост смрти.

И пружи ми збирку са речима:

– Ево то су његове песме. Неке су још доста неуглађене и несавршена стиха. Да је имао више образовање, несумњиво је, да би се изградило и усавршило, да би избио у прве редове, јер је и овако доста био познат и критика би га вероватно поздравила као првог српског пролетерског песника, који би напоредо стао са Проком Јовкићем, као његов претходник.¹²

Не знамо где је рукопис који је имао код себе Миле Павловић. Поред ових сећања одужио се 1950. песнику чланком „Коста Абрашевић (Социјалистички и пролетерски песник)“.¹³

На крају школске 1896–97. године на Видовдан показао је добар успех, али је из владања добио рђаву оцену. Од завршетка школске године до јесени био је на лечењу у Бањи Ковиљачи. Тада, 1897. године, написао је више песама о чежњи за слободом. Није се излечио. Вратио се у Шабац. Децембарског дана осетио је да му се приближава смрт.

Једну песму, без наслова, изговорену скоро шапатом 19. децембра 1897. године, на болесничкој постељи, записао је песник Владимир Станимировић (1882–1956):

„Са прозора ниског мој се поглед губи
У сиву даљину, у неповрат јури;
А мисли се роје, губе се кроз маглу,
К’о да свака мисо своме гробу жури.

Векова је много прохујало дугих!
И све људска нога по костима гази,
Смрт је силна, страшна, свуд по свету јури...
Ко ли може њеној одолети снази!

¹² Народна библиотека Србије, Р-465/XXXII.

¹³ *Република*, 1950, бр. 219 (10. јануар), 1.

Изброј сјајне звезде на ведроме небу,
И гробове што их црна земља скрива!
Цео свет је гробље – смрт све живо коси –
И гробље све веће сваким даном бива.

Видиш ли лобању где вири из гроба?
Руга ти се, мислиш, и све на те плази;
Тад у теби она страшну слику буди:
И по твојем гробу човек ће да гази!“

Један дан пред смрт (7. јануара) написао је визионарске стихове ра-
стајући се са друговима, који су му, док је био болестан, долазили
сваки дан:

„Смртни је часак доша'о; гробу се хладном спремам.
Клеца ми трошно тело: животне снаге немам.
Ал ја се не бојим смрти – живот је горак био –
Животне сласти нисам ни једне капи пио.

Смрт није страшна, кад ми срце и душа вене
Да ћу живети вечно код оних што спас желе
Целоме људском роду.
Није ми живота жао, јер моје песме снаже
Патнике целог света, што себи спасење траже
У борби за Слободу!“

Песму је објавио његов сестрић инжењер Мома Поповић.¹⁴ Како бе-
лежи Милорад Белић написана је на болесничком кревету „на харти-
ји испод које је подметнуо књигу“.¹⁵

На сам дан смрти почела је агонија. Док му је мајка Сотира помагала
да се придигне на болесничкој постељи, изговорио је последње речи:

„Држи ме, мајко, не дај ме! Ено, хоће да ме поведе. Погледај тамо
у углу, поред ормана, стоји она, девојка... Маше ми руком. Зове ме.
Како је лепа! Обавијена белим велом... са венцем око главе... пружа
ми своје раширене руке... Зове ме, мајко...“

Умро у Шапцу 8/20. јануара 1898. године.

За живота објавио је мали број стихова. Заостале у рукопису објави-
ла је „Група великошколаца социјалиста“ 1903. године. Предговор
је написао члан те групе Владимир Егановић, Абрашевићев друг из
шабачке гимназије. Садржала је шездесет и пет песама. Песме Косте
Абрашевића објављиване су за живота у *Социјал-демократију* (1895),
у коме се потписује псеудонимом „Радник“, а после смрти у пожа-
ревачком *Грађанину* (1899), *Звезди* Јанка Веселиновића (1899–1900),
Првом мају (1899–1902), *Радничком листу* (1901), *Делу* (1902), *Ра-
дничким новинама* (1902), *Радничком календару* (1904), *Народном њла-
су* (1905, 1911), *Раднику* (1905), *Живоју* (1906), *Праву народа* (1907),
Звону (1908), *Црвеном календару* (1908), *Радничкој сѝражи* (1908),
Слободи календару (1909) и др.

Иако је његов песнички опус мали и неједнак по квалитету и естет-
ским донетима, за њим су пошли многобројни следбеници, међу ко-
јима је, свакако, најпознатији Прока Јовкић (Нестор Жучни).

14 *Коста Абрашевић. Његов живојш, рад и идеје*. Београд, 1940, 44.

15 „О Кости Абрашевићу“, *Рејублика*, 1950, бр. 222 (31. јануар), 3.

Заувек ће одзвањати његови стихови из песме „Бура“:

„Ноћ се спустила на грешну земљу
И црним велом увила јој лице;
Нит’ сија озго блеђани месец,
Нити безбројне сјају звездице.
Облаци густе васељену, небо
Завили сасвим у магле своје;
Беснилом ветар хучи и бруји
Као да песму смрти поје.
Ветрови звижде проз поноћ нему;
Севају муње, громови бију,
Земља се тресе као да по њој
Паклени дуси сад коло вију.
Кад муње севну, па кад загрми
К’о глас да чујем страховитог гнева:
Зар се гнев робља, патника вечног,
У *г*ромовима увек не излева?“

Или из песме „Звижди ветре...“:

„Звижди ветре, на све стране
Чупај дрва, крши гране!
Свом силином свога лета
Хуји, јури преко света.
Звижди песму – да се хори!
Храбром борцу што се бори
За живота свога цела
За идеју, за начела;
Нек га увек прати нада:
Да ће, кад га самрт свлада,
Нови борци да се јате,
Барјак његов да прихвате.
Звижди песму, звижди свима,
Силницима, тиранима!
Песму срцбе, песму гнева,
Песму, што им страх улева,
Песму јада, песму беде,
Нека чују, нек побледе!
Свуда јури – доле, горе,
И у њихне уђи дворе,
И ту звижди буру гласно,
Нек’ тирани чују јасно,
Нек’ им звуци страх поткрепе,
Нек задрхте, нек застрепе!
-----“

Овом приликом саопштавамо и један непознати податак. То су „Записи“ (афоризми) објављени у загребачком часопису *Врач ђоџаћач* 1901. године, који је излазио под уредништвом Стевана Бешевића. Песник није био у животу, када су под псеудонимом –абраш– у два наставка објављени „Записи“:

1.

„Умрла је правда! Умрла је правда!
И свет сузе лије.
А вара се јадник. Та она се јоште –
Ни родила није.

2.

Истина и лажи отворите врата,
Лаж ће прва ући, макар и незвата.

3.

Сваки се жали, сваки се тужи,
Памћење да га рђаво служи;
Ал' још не дознах за жалбу коју,
Да се ко жали на памет своју.¹⁶

4.

Карактер му желиш знати
И како се њиме служи?
То ћеш брзо сазнат'. Само
У руку му – власти пружи.

5.

Улизице, чанколизи,
То су гадне уши праве;
Нит' их молиш, нит' их зовеш,
Опет сами се појаве.

6.

Истина, да је тешко, кад рекну: мораш то!
Ал ту се карактера види каквог је ко.

7.

Многи причат' знају, шта свет цео мисли
И каква све мњења по свету се гложе;
А шта они мисле, каквог ли су мњења –
То нит' они знају, нит' ко дознат' може.¹⁷

Из дела Косте Абрашевића дознајемо да је он написао двадесет и осам записа (афоризама) и они носе бројеве. Како је до објављивања ових непознатих дошло, није познато. Како је псеудоним –абраш– испод ових остао необјашњен, може се претпоставити, да су они остали у Бешевићевој архиви, и он их је накнадно, у шестој години излажења свога часописа објавио те 1901, значи пре него што су се појавили 1903. године у посебној књизи. Сравњивањем са онима објављеним могу се видети разлике, што такође указује на могућност да их је *Врач њојађач* добио од самог песника.

¹⁶ Бр. 1 (14. јануар), 9.

¹⁷ Бр. 3 (1/14. фебруар), 28. Записе смо сравнили са онима објављеним у књизи „Песме“. Београд, 1920, 76–80..

Први запис, а у ствари 11. у књизи „Песме“ гласи:

Умрла је правда! Умрла је правда!
– Многи сузе лије,
Тај се вара јако, ша она се јошће –
Ни родила није.

Курзивом су обележени стихови који су различити.

Нема афоризама (записа) бр. 2, 4, 5, 6, 7, који су објављени у часопису *Врач појађач*.

Исти је запис бр. 3 (у „Песмама“ бр. 22).

О његовој поезији први је писао Јован Скерлић, а доцније и многи други (Драгомир М. Ђурић, Милорад Белић, Драгољуб Павловић, Мома Поповић, Милорад Панић–Суреп, Миле Павловић, Велибор Глигорић, Драгиша Витошевић, Васо Милинчевић¹⁸).

Kosta Abrašević, though already forgotten, deserves the attention as our first proletarian poet who had founded a new poetry – social and proletarian one. The paper presents his exhaustive biography, analyses his influences, beside the surroundings, of the folk songs from the south and Šabac, the influence of the teacher (Vladimir Jovanović) and the poet (Zmaj). It completes his body of work by presenting his unknown contribution to the Sombor's magazine for the children – *Golub* and unknown aphoristic verses, published after his death under the pseudonym "Abraš".